

Проф. др Бранко С. Ристић¹

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

НЕРЕШИВИ КОНФЛИКТ СА РЕАЛНОШЋУ КАО УЗРОК ТРАГИЧНОСТИ ЛИРСКИХ ЈУНАКА У КЊИГАМА ПОЕЗИЈЕ „НЕПРОСПАВАНЕ НОЋИ“ И „ПРОЗИРАЊА“ П. К. ЈАВОРОВА

Апстракт: Пејо К. Јаворов после 1901. године престао је да пише поезију. Нови стихови овог аутора појављују се тек 1905. године. Нарочито је карактеристична чињеница да Јаворов ствара љубавну лирику обично онда када је његов лични љубавни доживљај релативно без оштрих конфликта. Тежња лирског јунака да савлада оно што га окружује, да очисти са себе прашину дана помоћу љубави, примарна је у љубавној лирици Јаворова. Сусрет између љубави и стварности није једини сукоб који је присутан у љубавној лирици Јаворова. То је сасвим логички када се има у виду да је љубав чедо света, да не постоји изван и независно од њега и поред тога што настоји да га надвлада. Када је реч елемент сазнања лирског субјекта, јединство између светлости и мрака је непроменљиво. Из ових стихова се види да су код Јаворова свет, земља увек обухваћени мраком, ти појмови у његовој лирици постоје као синоними. На тај је начин остварен и контраст. Црно и бело са својом контрашћу и њихово укључивање у тексту представљају један од начина за изражавање нерешивог конфликта са реалношћу која узрокује трагичност лирских јунака Јаворова.

Кључне речи: лирика, љубав, конфликт, лирски јунак, црно, бело, строфа.

После 1901. године Јаворов престаје да пише поезију дуг период. Његови се нови стихови појављују тек 1905. године, не рачунајући друго издање његових „Песмама“ 1904. године. Они се појављују на страницама часописа „Мисао“ и „Уметник“ и говоре о једном стваралачком развоју у правцу све чвршћег затварања у кругу проблема и брига личности.

У односу на промене Јаворова у погледу карактера његовог рада, врло је карактеристично једно песниково писмо упућено др Крстеву из 1906. године. Оно је написано поводом књиге др Крстева „Млади и

¹ braris9@gmail.com

стари“. Цитираћемо већи део из тог писма зато што се ту објашњавају неки важни моменти из развоја Јаворова као песника: „Ја се сматрам међу другима као песник са најмање манира зато што се најређе понављам. Ти сигурно тим именом ословљаваш моју свагдашњу тежњу ка оригиналности када је реч о форми... то сигурно није из жеље да заблистам свим својим жаром... то је нешто што је изнад мојих жеља и у карактеру мојих стваралачких способности, уколико их имам. То је способност да пронађем за сваку мисао и осећање управо ону одећу која им највише приличи. И у том послу ја допуштам да ме води више један инстинкт... него ли једно сазнање. Ја просто се уносим и копирам оно што неки ђаво или Бог пева у мојој души. И ако некада критика ми направи част да размотри озбиљније моје дело, један од задатака ће их бити да утврди у каквој мери успевам у тим својим остварењима - у којој мери у мом делу садржај одговара форми“. И надаље: „Да, својом прошлoшћу, ја припадам њима (младима - б. м. Б. С. Р.) - али са прошлoшћу којој се нећу враћати, зато што „ново“ за мене није једна страст, већ један душевни преокрет. У зависности од расположења, која ме очекују и од мотива, са којима ћу се сукобити, ја могу да „потамним“ још више, могу се разведрити и као мајски дан, али то неће бити ТО“ (Василев, 1907: 51).

У том Јаворовом писму се истиче неколико најважнијих момената:

1. За песника садржај и форма су неодвојиви;
2. Песник тврди да се руководи више инстинктом него разумом. Када се има у виду управо савршена форма његових стихова ова се тврдња не сме прихватити априори;
3. Песник истиче све што је код њега представља душевни преокрет. Индиректно то поткрепљује тврдњом да је промена дубоко у њему;
4. Јаворов врло тачно одређује одлику свога стваралаштва које је предмет овог истраживања - чињеницу да је у њему присутно и мрачно и светло, тј. и црно и бело.

То писмо је писано децембра 1906. године у Нансију, после објављивања Јаворових „Непреспаваних ноћи“. Песник је изградио одлике и промене свог поетског стваралаштва после дужег прекида. Врло тачно он одређује и један од задатака будућим истраживачима. Он их упућује управо ка откривању карактерних црта форме његових стихова, који придају најтачнији изражај душевних доживљаја његовог лирског јунака. Међу њима је време и употреба црне и беле боје. Као тачна оцена се намеће и закључак, који изводи Јаворов о свом будућем „потамњавању“, које је присутно у многим његовим радовима из периода 1905 - 1910. године.

Значајни део лирике из „Непроспаване ноћи“ и „Прозирања“ припада корпусу љубавних песама, што је битна разлика у односу на збирку „Песме“ из 1901. године. У чланку „Љубавна лирика Јаворова“ С. Филипова истиче: „Као лични доживљај, а не као у уживљавање, љубав се појављује касно у лирском стваралаштву Јаворова“ (Филипова, 1979: 41). И поред тога што се тема љубави као лични доживљај јавља касно код Јаворова, у периоду од три године песник ствара бисере у том жанру. Имајући у виду песникове речи да га не инспирише конкретна жена, већ љубав као дубоко емоционално осећање (Василев, 1907: 51), а за нас се не поставља питање о првом извору његовог надахнућа. Основни циљ ће бити да се открију и истакну оне одлике поетике које су повезане са употребом црног и белог.

У цитираном чланку ауторка истиче још једну одлику љубавне лирике Јаворова. Она истиче да је „љубав час филозофски и етички проблем на основу којег песник изграђује песимистичке конструкције, час лично страшно доживљено осећање које је довело његову душу до моралних висина и светлих естетских узбуђења“ (Филипова, 1979: 41). Независно да ли песник се креће у једној или у другој сфери, постоје међутим неке заједничке одлике његовог љубавног доживљаја. За Јаворова љубав је сложено и противуречиво осећање и зато су контрасти између појединих песама као и њима самима велики. То је последица Јаворовог схватања љубави која је за њега осим све друго и средство за налажење изгубљене везе са светом. Помоћу ње он тежи да пронађе срећу и душевни мир, међутим са ретким изузецима он то не постиже. Нарочито је карактеристична чињеница Јаворов ствара љубавну лирику обично онда када је његов лични љубавни доживљај релативно без облака и без оштрих конфликта. И чак онда осећајна песникова душа осећа вечити спор са светом који га окружује, који је стално присутан у његовим стиховима. Наш циљ је да покажемо у којој је мери тај конфликт присутан у песмама и како је изражен помоћу црне и беле боје.

Тежња лирског јунака да савлада оно што га окружује, да очисти са себе прашину дана помоћу љубави је примарна у љубавној лирици Јаворова. Она је присутна у песмама „Дођи“, „Ти ниси крива“, „Волим те“, „Не плаши се и дођи“, „Прстен са опалом“, „Благовести“.

У „Благовестима“ и „Прстену са опалом“ конфликт са стварношћу је више наговештен него ли је основни. На његовом фону израста лик вољене који је изграђен са сличним изражајним средствима и у обе песме. Она је **анђео, дете, зора** - невиност победоносна. За ове епитете је пресиљено ако се каже да су бели, али у исто време помоћу њих је дат осећај светлости. Нарочито ако се има у виду да у поетском систему Јаворова **анђео** обично се повезује са белом бојом. Да се подсетимо

„Бићеш у белом“ – „и као анђео у белој одећи“. Лик вољене је директно повезан с ликом зоре. Ево како је онда дат у песмама о којима је реч:

(Зора зори вани

.....
Нова зора зори вани

и празнични одјекује звоно

.....
ја слушаам празнично свечану звоњаву

кроз јутарњи сан, - авај, кроз сан...)

(Благовести)

(и ја чујем ноћи мрачних океанија

спасоносну пресветлу звоњаву.)

(Прстен са опалом)

Из ових се одломака стиче утисак да Јаворов изграђује лик, спајајући у једну целину чулне осећаје. Зора, носилац светлости, респективно среће, се јавља паралелно са празничном звоњавом. Слично је стање ствари и у „Прстену са опалом“ где су чулни осећаји (вида и слуха) дати у једном изразу - **пресветла звоњава** при чему се они још више сливају и постају једно. Та светла чулна слика има своју потврду и у гласовном погледу - гласови који се понављају З, С, Р стварају осећај трептаја, струјања светлости и звука.

Светлост није јединствено присутна у те две Јаворове песме и поред тога што су његове најсветлије песме. Контраст и напрегнутост долазе управо од поређења љубавног осећања са светом у окружењу. И поред тога што је изражен лаконски – **ноћ, ноћ мрачних океанија**, он је присутан и ствара ону драматичну напрегнутост, што је тако карактеристична за поезију Јаворова.

У овим песмама Јаворова јасно се види паралелно увођење речи које, како смо истакли, јасно се одликују по својим основним значењима.

У неким љубавним песмама Јаворова конфликт љубав - стварност је основни. Такве су „Ти ниси крива“, „Не плаши се и дођи“, „Волим те“. Он је дат индиректно - лирски јунак је представник света, од којег хоће да побегне, али истовремено носи све његове пороке. Његов се лик супроставља лику вољене, који је у песми „Ти ниси крива“ представљен као „дух кристални мраз и сан од светле бронзе извајан“. При томе он је дат са карактеристичним за Јаворова негативним конструкцијама:

(од тебе желео сам ја

на чађи страсти, а дух кристални мраз.)

Лик вољене у песми је присутан на два плана - на плану стварности и на плану сна. Они се суштински разликују по својим карактеристикама у погледу боја. Други је у целини бео, изграђен помоћу лексике из петог

семантичког поља. С друге стране сам лирски јунак живи у свету снажног сна и ледених маштања. Дакле, његов је лик изграђен такође у белом, али помоћу лексике из трећег семантичког поља, за шта смо истакли да има значења, која су синонимска у односу на значења првог семантичког поља. Дакле и поред тога што су јединствени у односу на своје одлике у погледу боја, оба лика су противопостављена.

У песми „Не плаши се и дођи“ лик вољене жене је савршено беживотан, представљен је са једним ТИ, која се супроставља стварности, која је чврсто стегла лирског јунака. Та је стварност присутна са својим за Јаворова уобичајеним карактеристикама: **мрачне самоће - дан - ноћ, безнадежни мрак, ледени мраз**. При томе имамо типичан контраст између светлости и таме, који су присутни у овом случају као синоними.

Слична је ситуација и у песми „Волим те“, где је дан за лирског јунака мрак. Вољена је представљена као анђео, тј. њен се лик повезује са белом бојом. Али истовремено она се налази на граници између светлости и таме:

*(Волим те зато што пловиш у полумраку
у свом незапочетом дану...)*

То је тако зато што она тек треба да изгради свој лик у животу, који је пред њом.

Сусрет између љубави и стварности није једини **сукоб** који је присутан у Јаворовој љубавној лирици. То је сасвим логички када се има у виду да је сама љубав чедо света, да не постоји изван и независно од њега и поред тога што настоји да га надвлада. Муж и жена су представници тог света и носе у себи све његове пороке. На тај начин се изграђује други основни конфликт у љубавној лирици Јаворова. Лирски јунак те поезије у целини је чедо и истовремено негација света, испуњеног мраком и леденим мразом. Управо због тога он жели да види своју вољену како долази из једног другачијег од постојећег света. На тај начин јунакиња Јаворова носи у себи двоструки почетак. Она је вољена, подигнута на пиједестал и истовремено жена која није без порока света. На основу тог сукоба изграђена је песма „Затамњење“. Међутим, ту осим ОН и ОНА муж и жена као самостални лик присутна је и љубав. Ево како је дат њен лик:

*(она је била кристал
од чистоће.
.....
цела од светла и нежности изаткана.)*

Тај светли лик је лик љубави који живи у срцу лирског јунака. Он има свој властити систем вредности у коме је љубав подигнута неизмерно високо и светли, обавијена светлосним ореолом. Управо ту долази и до размимоилажења између очекиваног и добијеног, што је изражено и помоћу боја. Љубав као лик је изграђена помоћу лексике из петог семантичког поља, чије је основно значење чистоћа, светлост, помоћу њега се наглашава добар почетак у животу. За разлику од ње жена у песми „Затамњење“ је:

*(Безвољно можда,
безвољно, али изненада поцрнела је.)*

И тако и поред тога што није најјасније у тој песми постоји контраст између светлог почетка љубави и црне жене. Слична је ситуација и у песми „Чудовиште“.

Разуме се не увек жена је у поезији Јаворова носилац тих супротности. Често се она јавља заиста као представник једног другачијег света. Управо о томе говоре П. Данчев и Ст. Илиев. П. Данчев истиче да је у поезији која је посвећена Мини најважнији конфликт између духовног и физичког, између грешности и узвишене духовности (Добринов, 1915: 183). Ст. Илиев тврди да у поезији Јаворова има „анђеоског“ и „демонског“ почетка, при чему је „анђеоско“ повезано с Мином (Георгијев, 1994: 41-42). Заиста песме „Два лепа ока“, „Машта“, „Бићеш у белом“, „А ти си умирала“ сведоче о постојању једног детета - жене, носиоца светлог и лепог почетка у животу. Ако стихове који су посвећени детету усвојимо као циклус, примећују се две одлике. На првом месту то је страх лирског јунака од додира јунакиње са светом око ње. По његовим схватањима тај је свет испуњен злом и лажима и он се плаши да они не оставе свој печат на његову необичну вољену особу. С друге стране не може, а да се не осети зарученост „детета са два лепа ока“. Оно се опрашта са светом такво, какво је. Ако би наставило своје постојање, оно једва би се сачувало.

Необични лик жене - детета у целини је присутан у песми „Машта“. Ово је једна од малобројних Јаворових песама у којој у целини преовладава ведро расположење, настало присуством љубави:

*Пулољак нежне мајске руже - то си ти:
а мајско јутро су моја маштања:
рађа се дан...*

Слика је изразито светла. Љубав се повезује са буђењем дана. Она је у сунцу, зрацима и зорама, које испуњавају целу песму.

У првој и другој строфи је присутна опозиција **дан - вече**, али више као нешто што показује трајање времена него као контраст осећања и

доживљаја. Обе речи припадају семантичким пољима, која су антоними по својим основним значењима. У првом је делу било истакнуто да се у првом семантичком пољу реч вече издваја од осталих зато што никада не доноси безнађе и таму као све остале.

Као што се може видети у љубавној лирици Јаворова љубав је често присутна као самостални лик. Она је у жени али истовремено је и изван ње. При томе тај је лик увек повезан са представом о белој боји која се остварује помоћу лексике из петог семантичког поља. Када је јунакиња дете са два лепа ока, њен лик је такође бео. Једна од типичних таквих песама је песма „Бићеш у белом“. Ту је чак боја дата својим властитим именом. У тој је песми лик вољене дат као материјалан - у овом случају њена је карактеристика дата помоћу одеће. Али одмах после тога Јаворов врши конкретизацију лика, при чему скреће пажњу на очи, које су повезане са духовним почетком. Њихов лик одише светлошћу: **очи - зраци - светлост - светао дан**. При томе светлост коју зраче очи вољене прелази и на лирског јунака:

*(И опет ћу се окренути светао
да видим цео свет по светлом дану.)*

Расположење које побуђује песма је ведро и то је резултат употребе боје. Међутим независно од тога и ту је присутан контраст. Мотив о свету који је пун зла и равнодушности, присутан је у трећој строфи:

*(Једном ли сам се саплитао о невоље,
лутајући у полуноћној таму?)*

Међутим ту је лик света присутан више као нешто пролазно и надвладано о чему сведоче последњи стихови песме:

*(Ја бих и онда пронашао чак
комаде од којих бих створио
нови свет за нас двоје, и свет, и храм.)*

Али независно од тога, он је изграђен на начин који је карактеристичан за Јаворова. Предзнак о боји ту је „удвостручен“ и то помоћу лексике из првог семантичког поља што управо потврђује безизлазност лирског јунака.

Када говоримо о љубавној лирици Јаворова не можемо, а да не споменемо и један лик - симбол који је повезан са представом о боји. Реч је о копрени што је присутно на пример у песми „Два лепа ока“. У другој варијанти може да се нађе и као вал. По својој суштини ти су појмови тесно повезани са свадбеним ритуалом. То одређује и њихов значај као симбола нечег узвишеног, недодирнутог страстима дана. Тачно у том смислу је употребљена реч вал у песми „Дођи“:

*(Коса ти је сумрачан вал
касна вечери, твоја коса.)*

У „Два лепа ока“ имамо мало особенију употребу речи копрена. Реч је употребљена у смисаоном центру песме (Н. Георгиев) и има другачије, сложеније значење:

*(Страсти и невоље
бациће сутра на њих
копрену стида и греха.
Копрену стида и греха -
неће бацити на њих
страсти и невоље.)*

Двоструко значење симбола **копрена** се садржи још у семантичким значењима речи. Она се повезује како са свадбеним ритуалом тако и са животом у манастирима где означава „дрни покривач за главу“. Дакле њене карактеристике у погледу боја су супротне и се повезују се са два семантичка поља - прво и пето која су супротна по својим основним значењима. Та двострукост долази до изражаја у самој песми. **Копрена** у конкретном случају означава с једне стране нешто које ствара сенку, прикрива, крије лик вољене, а с друге стране (као прибор невесте) она је толико ваздушаста и лака да се претвара у симбол саме вољене. Она је чиста и невина и чак и стид и грех за њу су само копрена, нешто што је привидно лако, које не може и неће да додирне њену дечју душу.

До овде је наша пажња била усмерена више на дела која су повезивана са некаквим конкретним доживљајима и осећањима која се релативно у мањој мери тичу некаквих већих уопштавања. Једна песма која се бави проблемима љубави из једног другачијег, више филозофског угла је песма „Сенке“. Она је интересантна за наше истраживање зато што је у њој улога боја нарочито велика. То је приметио још В. Василев, који пише: „Цртеж је оригиналан и пун уметничке лепоте: на белој хартији за цртање кредом - у ствари танка јапанска гравура са толико простих линија и опет тако изражајна“.

Не вршећи конкретну анализу, Вл. Василев је открио једну од најкарактеристичнијих црта ове песме - јасан цртеж, контраст, остварен помоћу боја.

Немогућност да се састану ликови који пате један за другим, њихова безизлазност, појављује се као резултат њихове безнадежне самоће - то је основна мисао песника у песми „Сенке“. Њу је размотрио В. Добринов, који пише: „Зато што та самоћа доводи до очигледне и изражене патње у тежњи да се душе додирну, да се разумеју“ (Добринов, 1915: 43). Основна мисао долази до изражаја у целој песми, независно да ли сликом ситуације или у осећањима јунака.

Песма „Сенке“ је изграђена строго симетрички. Прва строфа дочарава ситуацију и представља једну заиста значајну слику, друга је усмерена ка доживљајима јунака, а трећа је својеврсна синтеза између прве две.

Још је прва строфа изграђена у целини помоћу боја - таме и светлости:

*(Куцнуо је час мрачне ноћи. Ја посматрам изражене
две мрачне сенке: тамо иза беле завесе,
где лампа гори, у пољу светлости,
две сенке ноћи...)*

Још се ту оформљују две тематске мреже. С једне стране имамо **мрачну ноћ, мрачне сенке, сенке ноћи**, при чему је основни мотив - мотив о мраку. С друге стране су **бела завеса, лампа гори, поље светлости** са основним мотивом о светлости. Између обе тематске мреже обједињавајући фактор је реч сенка. Она је двоструко међашна реч. Сенка је на граници између материјалног и нематеријалног и истовремено је негде између мрачног и светлог тако да се јавља нешто што обједињује та два мотива. Сенка се не може родити само од светлости или само из мрака, потребне су обе претпоставке. У том склопу епитет **мрачни** је употребљен у двоструком смислу. Сенке су мрачне, зато што се појављују на белом фону, али истовремено оне садрже у себи мрачне силе дана, који их је створио и окружује их. Сенке се не могу наћи у пољу светлости зато што су и саме испуњене супротностима. У том смислу ту је улога светлости, беле боје потчињена, служи као фон на коме се јасно оцртавају мрачне силуете. Интересантно је поређење између трећих стихова прве и треће строфе:

*(где лампа гори, у пољу светлости
две сенке ноћи*

*.....
две сенке ноћи - кроз толико светлости.)*

У другом стиху јасно се осећа да је светлост та која раздваја Јаворове сенке. Ту је светлост побуђена од лампе која светли у ноћи. Час мрака је створио свој антипод - светлост. Она је вештачка и хладна и не може да сакупи сенке - усамљенице.

Разматрајући љубавну лирику Јаворова долазимо до закључка да црно и бело присуствују у већини поетских остварења и то са значењима која смо истакли у првом делу као основна. У осталим песмама из збирки „Непреспаване ноћи“ и „Прозирања“ црно и бело се срећу врло често при чему се појачава њихова улога у изградњи поетског остварења.

Употреба црног и белог у каснијој лирици Јаворова у значајној се мери компликује и удаљава од начина на који се употребљавају боје у

збирци „Непреспаване ноћи“ и делимично у љубавној лирици песника. Боја више није само елеменат природне или друге слике, која представља паралелу са душевним доживљајима лирског лика, а постаје елеменат сложене структуре лика.

Независно од тога, у „Непреспаваним ноћима“ и „Прозирањима“ се налазе песме које се у великој мери приближавају по начину употребе црног и белог раној лирици Јаворова. Међу њима су на пример „Уздах“ и „Мајско вече“.

Прва песма се састоји из две строфе при чему први - трећи стих сваке строфе представљају природну слику, а четврти стихови - душевно стање лирског јунака. Друга се песма састоји из три строфе, при чему први - други стихови дочаравају природну слику, а трећи - четврти - душевно стање. Стихови који дочаравају природу изграђени су на црно - белом плану. Ако се има у виду да песме носе много сличних расположења, није изненађујуће да је и употреба црне и бело боје у великој мери слична у својим значењима.

У „Уздаху“ природна слика у обема строфама је једна те иста, само што је изражена на два различита начина зато што се посматра са различитих тачака. У првој строфи представа о мраку је дата помоћу негације светлости:

*(У гаснућем дану са опраштајућим зорама
и мирисом ружа, покиданих без туге;
с лабудовом песмом, увек болестан од зоре, -)*

Потврду тврдње да говоримо о слици је и чињеница што у целој првој строфи није употребљен ниједан глагол). С једне стране се истиче тематска мрежа појмова у којима је основни мотив о белој боји - **дан, зоре**, (логичније је на општем фону да их усвојимо као беле), **лабуд, зоре**. Они су међусобно спојени не само по својој семантици већ и по гласовној грађи - преовлађују предњи самогласници (Е и И). То не само што ствара јединство већ ствара и утисак о одређеној пригушености и недоречности. У тој је строфи присутна и друга тематска мрежа која негира или даје друго значење појмовима из прве. Она је повезана са мотивом о одбаченој светлости - **гаснећа, опраштајући, покидан, болестан**. При томе ту не преовлађују предњи самогласници, па је релативно појачана употреба самогласника А са акцентом, што ствара осећање неповратности процеса.

На том фону који сугерише растанак с нечим долази до изражаја стих који открива стање лирског јунака:

душа ми је усамљена и њена туга...

Друга строфа афирмише другу тематску мрежу из прве строфе, респективно мотив о мраку:

*(Ах, тиха туга скорашње ноћи
и у огољеним шумицама уздах поветарца;
широка крила, ослабљена без снаге, -)*

Дан који гасне из прве строфе је претворен у **скорашњу ноћ**. По свом значају оба израза су такорећи синоними. Међутим, у првом случају предзнак светлости је негиран док је у другом предзнак мрака потврђен. На тај се начин остварује својеврсно кретање сугерисано на чулни начин, при чему се осећа долазак мрака, и поред тога како смо истакли песма нема глагола који би били носиоци тог кретања. С друге стране **лабуд** је присутан у другој строфи при чему није именован већ је дат са својим крилима, која онемоћала су **спуштена без снаге**. На тај начин логички и засновано звучи последњи стих песме:

(душа је већ мртва - и њен гробни покој.)

Слично је стање и у песми „Мајско вече“. Међутим ту имамо у свакој строфи ређање између природе и стања лирског јунака при чему су стихови дати два по два. Опште узев та песма звучи више с надом и очекивањем него ли са песимизмом и отуђеношћу као прва. То се одражава на појмове помоћу којих су дати црно и бело:

*(Тајанствено вече, гатајући младост
замишљеним шапатам приступа тихо:*

*.....
Поветарци ударају бајковиту саблазан
љуби је месец у тужно лице;*

*.....
И сенка крај сенке у жеђи -
преплићу се, тугују под златним лишћем.)*

На првом месту добија се утисак да је мрак дат не појмом **ноћ**, већ појмом **вече**, и то у синтагми са епитетом **п о к р и в е н а**. О употреби ових појмова већ је било речи, али када смо разматрали љубавну поезију песника. Како смо већ истакли **вече** је у Јаворовој поезији релативно ређе коришћено, али је зато јединственије у својим значењима. Овде оно исто означава мрак, али без светла, оно што сугерише **ноћ**, нарочито кад је употребљена са одговарајућим епитетима. Вече код Јаворова доноси мрак, али заједно са својеврсном, понекад и тужном топлином. У конкретном случају као синтагма **п о к р и в е н а** реч добија и некакву тајанственост.

Слика у другој строфи је контрастна по својим значењима боје у односу на прву - појављује се светлост месеца. Макар и супротне у односу на боје, обе слике су у ствари део једне, а оне се узајамно допуњују и остварују јединствено хармонију зато што се мотиви о светлости и тами спајају и добијају значење својеврсне тоpline и спокојства. На њиховом постојању се базирају и последња два стиха, при чему је основни лик **сенке**. На тај начин се остварује јединство утиска и саме слике. С друге стране управо у трећој строфи се остварује преливање између оба супростављена у првој и другој строфи лика - природе и душе. Зато што сенка може припадати како природи тако и човеку.

Из изложеног долазимо до закључка да се у тим песмама употреба боја исувише много приближава по својој суштини до оне у збирци „Песме“. У „Непроспаваним ноћима“ и „Прозирањима“ има песама које макар и мало даље имају заједничко са раном социјалном лириком Јаворова. Разуме се оне су у значајној мери удаљеније од конкретних повода и остварују много већа уопштавања при чему у њима се изражава пре свега властити филозофски систем песника, од конкретних догађаја и појава. То се јасно види и од избора тема и основних ликова. Реч је о песмама „Идила“, „Јевреји“, „Тома“ и др.

„Идила“ и „Јевреји“ су изграђени доста слично у односу на употребу црног и белог. У првој песми предзнак таме повезан је са земљом, са светом:

(тутњи земља у тами.)

При томе предзнаци како боје тако и звука су наглашени употребом гласова. Преовлађује сугласник Т и самогласник Ћ. (Сугласник Т је употребљен пет пута, толико колико сви остали сугласници). Мотив таме је тесно повезан са мотивом слепоће што се често суреће код Јаворова и више пута је истицано у литератури. Контраст у песми је остварен супростављањем земље - неба. Небо је представљено као светлост:

*(Трепере звездице
(божји прашњави капци) -
гледају зачуђене наниже...
Болесни месец повија
оштри нос мрачно навише.)*

Семантика речи **месец** и **звездице** нас води ка представи о белој боји. Оне припадају петом семантичком пољу. У конкретном случају оне су дате у врло необичном контексту што им даје значење које је другачије од основног значења речи из тог поља. Окружење у коме су дате придаје им елемент неистиности лакеироније. На тај начин макар

и изграђени као ликови из двају супротних по значењу семантичких поља, небо и земља се показују једини у свом утиску.

У „Јеврејима“ тама је уведена као синоним времена:

*(Време - таме, и у тамама
успомена заблуђена.)*

Употреба црне боје је у великој мери слична употреби у „Идили“, при чему постаје јасно да су код Јаворова основне карактеристике стварности (време и простор) повезани са мотивом таме, са црном бојом.

У односу на „Идилу“ и „Јевреје“, „Тома“ је изграђена знатно сложеније. У песми су присутна два основна лика - лик Томе и ликови носилаца бакљи. Основни мотив повезан са ликом Томе је мотив о мраку - сањиви **мрак**, **мрачан** угао, **тама**. При томе речи помоћу којих је дата црна боја одликују се појачаном употребом самогласника који појачава осећај мрака. Лик носилаца бакљи у одређеној мери је контрастан у односу на лик Томе. Светлост је присутна још у њиховом имену. При томе њихов се лик развија:

*(да створимо дан у тами
.....
стварасмо дан по тами
.....
облаци покрише и звезде,
свуда поново завлада тама.)*

Јасно је да је и овде контраст једна страна супростављености оба лика. Супростављени су активност носилаца бакљи и пасивност Томе - тј. два основна принципа у животу, представљени респективно помоћу црне и беле боје, помоћу светлости и таме. Карактеристично је да је лик носилаца бакљи изграђен у великој мери помоћу речи из четвртог семантичког поља које су повезане са ватром и горењем. Другим речима светлост је унутрашња одлика њихових ликова. Али независно од тога побеђује Тома, тј. пасивни принцип и песма, независно од контраста је јединствена по свом песимистичком тону, односно преовлађује у њој црна боја. Употреба црног и белог у тој песми наглашава, појачава драматизам и његово трагедијско значење.

У тим песмама, макар и различито изграђених има један спајајући моменат. Светлост, белина ту су присутни са потенцијалним значењима без „Идиле“, симбола доброг принципа. Прилике су такве које им не дозвољавају да дођу до изражаја. Супротна је ситуација у не мањој групи песама међу којима „Ка врху“, „Дани у ноћи“, „Ледена стена“, „Угасло је сунце“.

„Ка врху“ и „Дани у ноћи“ и поред тога што су различите (једна је уопштенија, филозофскија, а друга личнија) имају у великој мери јединствен тон.

„Ка врху“ је једна од најпесимистичнијих песама Јаворова. Испуњена напрегнутошћу, тежња навиге постаје узалудни напор, не доноси ничег новог, другачијег и бољег од постојећег. Ево завршне слике песме која је интересантна са гледишта употребе боје:

*(Пустиња без одјека и зима вечита,
и ноћ без почетка - и ноћ без краја.)*

Ту је контраст неоспорно присутан. С једне стране је зима, која традиционално се повезује са белином снега, а с друге је стране ноћ, која исто тако традиционално повезана са представом о црној боји. Независно од тога појмови су сједињени по својим значењима зато што се помоћу њих ствара представа о хладноћи и пустоши. Треба да се има у виду да су боје дате помоћу лексике из првог и трећег семантичког поља, које су, како смо већ истакли синонимског значења. То што у цитираним стиховима нема глагола, јасно статички појачава утисак о бескрајном трајању у времену.

Сличан се утисак добија и у песми „Дани у ноћи“. Ту је и сам наслов карактеристичан за Јаворова - синтагма између светлости и таме. То говори о начину како песник гледа на свет око себе и како га одражава и претвара у својој поезији. Дани су у тој песми дати са епитетом **избледели** што говори о њиховој удаљености у времену, о њиховој одвојености од стварности лирског субјекта. Оно светло и лепо што су носили у себи већ одавно је изгубљено:

*(Ево ту и моја нада светла
са угаслим погледом;...)*

Стварност која окружује лирског субјекта је окарактерисана на следећи начин:

*(И само она, узјогуњена изнад мене,
хладна, мрачна ноћ,
остаје без смене.)*

При томе мотив ноћи је повезан са мотивом хладноће. Слично повезивање оба мотива је много карактеристичније за поезију Јаворова из „Непроспаване ноћи“ и „Прозирања“. То је јасно изражено и у песми „Ледена стена“. Песма је у целини изграђена на основу црно - бело контраста и то строго симетрично, при чему су изражајна средства коришћена сувише штедљиво.

За нас су интересантни први део прве строфе и други део друге строфе, зато што су управо они носиоци утисака о боји. У првој строфи имамо четвороструко понављање речи **стена**, уз четири различита епитета који имају особено значење:

*(Ледена стена -
 Стаклена стена -
 Хладна стена -
 Вечита стена -)*

Први од четири епитета директно нас води ка представи о боји при чему је истовремено најопштији као појам. Следећа два га конкретизују наглашавајући поједине особине леда. При томе важно је истаћи да је изричито потенцирана особина хладноће. Четврти епитет на свој начин уопштава, при томе најапстрактније. И поред тога што је у извесној мери удаљенији има паралелу са деветим кругом из Дантеовог **Пакла**. Стена Јаворова је хладна у својој прозачној белини, она је неплодна и несавладава и ограђена од ње, човек је изложен најстрашним мучењима.

Ако размотримо другу строфу песме постаје јасан контраст:

*(..... - истовари црни труп:
 - и мртваца је много.
 - покри зрак један:
 - и чезне у тмини.)*

Ледена стена рађа свој антипод - таму и црни труп. Али антипод само у односу на боју, не и у односу на општи тон који је заједнички.

Изједначавање тмине ноћи са хладноћом леда постаје врло карактеристично за Јаворова у његовој каснијој поезији. Оно изражава у великој мери недостатак излаза, правца у којем да се крене. На тај се начин појачава трагедијски мотив код Јаворова. То се врло јасно може видети у песми „Угасло је сунце“. Цитираћемо прву строфу:

*(Угасло је сунце, нема месеца,
 на небу звезде неће огрејати опет.
 Ја лежим немоћан да устанем
 испод застрашујућег леденог мрака.)*

Овде наилазимо на познату шему из песме „Уздах“, али много усавршенију. У четири стиха има јасно изграђене две тематске мреже које садрже и два основна мотива. С једне стране - **сунце, месец, звезде**, који сугеришу представу о светлости, а с друге - **угасла, нема је, неће огрејати**, које негирају присуство предзнака који је дат у првој тематској мрежи. Мрак се остварује помоћу негирања светлости о чему је било речи у првом делу. С друге стране истакнути мотиви се спајају у изразу **ледени мрак**. При томе тама је названа властитим именом, а њени извори су претворени у своју супротност - лед. Другим речима речи из прве тематске мреже које су из петог семантичког поља у четвртог стиху се изражавају појмом из трећег семантичког поља. У том смислу синтагма **ледени мрак** код Јаворова је синоним других, често

коришћених синтагми - **потмули мрак, паклени мрак, тамна ноћ**. При томе она изражава много већу безнадежност и звучи трагичније.

На основу већ изнетог не може се изводити закључак да у „Непреспаваним ноћима“ и „Прозрењима“, Јаворов користи белу боју једино као синоним црне. Има песама мада не много у којима су бело и светлост дати са значењем које су у првом делу истакли као основно. Међу њима су „Мајчинска љубав“, „Једна реч“, „Доћи ћеш ти“ и др. И то је потпуно природно зато што нико не би могао да живи без иједног светлог зрака у свом животу. Такав светли зрак за Јаворова увек остаје мајка. То јасно долази до изражаја у песми „Мајчинска љубав“.

Песма је изграђена на принципу супростављања између ЈА и ТИ. Ја - то је лирски субјект. Управо за њега се повезује представа о мраку изграђена на познати начин - прво негацијом светлости, а затим називањем властитим именом:

*(Ја сам све изгубио, до сетне маште у срцу,
све сам угасио, до сетне звезде на небу:
у сред тишине и мрака.....)*

У другој и трећој строфи је створен стварни контраст између таме и светлости, која се носи од мајчинске љубави. Она је повезана са мотивом светлости - **засијава, зрачи неугасла**. Мајчинска је љубав изведена од сталне, непроменљиве вредности са својим властитим карактеристикама (као и љубав уопште, када није повезана са конкретном личношћу).

Слична је и светлост повезан са Јаворовом „једном речју“ из песме истог назива. Она је иманентно карактеристична за лирско субјекта песме. Интересантна је супротност између друге и треће и четврте строфе. Реч према лирском субјекту је „овде и тамо“, при чему она је дата на различити начин са гледишта употребе црног и белог:

*(Да, она је ту,
.....
и мрак и плам.)*

Када је реч елемент сазнања лирског субјекта, јединство између светлости и мрака је непроменљиво. Ствари се мењају у следећим двема строфама, када је реч узета из сазнања субјекта и представљена је као објективна реалност. Онда је она само светлост:

*(Не, она је тамо,
на великој стени: звездица, сишла
с јасног неба, да греје у несрећи
тамну земљу.
Као змија*

*она ватрено тмину пара
и светли између мене и стене
ватренија сваког трена.)*

Из ових стихова се види да су код Јаворова свет, земља увек обухваћени мраком, ти појмови у његовој лирици постоје као синоними. На тај је начин остварен и контраст.

Слично је стање ствари у песми „Да дође ти очекивани дан“. У овој песми дан је симбол природне људске наде о промени ка добром. Симбол тог добра је дан, назван девет пута „спасилац дан“ и „очекиван дан“. Дан је у контрасту са дугом ноћи која обавија лирског субјекта.

Из све укупно досада изреченог о поезији Пеје К. Јаворова у збиркама „Непроспаване ноћи“ и „Прозирања“ може се закључити да употреба боја значајно се повећава. Црно и бело са својом контрашћу и њихово укључивање у тексту представљају један од начина за изражавање нерешивог конфликта са реалношћу која узрокује трагичност лирских јунака Јаворова.

Литература

Арнаутов, Михаил: *Јаворов. Личност. Творчество. Сџдба.*, Софија, 1961.

Василев, Владимир: *Поет на ноџа, сп. Мисъл*, Софија, 1907.

Добринов, Валентин: *Трагедията на П. К. Јаворов*, Софија, 1915.

Георгиев, Никола: *Анализ на лирическата творба.*, Софија: Народна просвета, 1994.

Рајнхарт, Тања: *О разумевању поетске метафоре, метафора, фигуре и значења, просвета*, Београд, 1986.

Хајдегер, Мартин: *О бити умјетности*, Загреб, 1959.

Филипова, Светлана: *Любовната лирика на Јаворов, творби и проблеми*, Софија, 1979.

Фуко, В. Мишел: *Думите и нештата.*, Софија, 1997.

Јаворов, Пейо: *Сџбрани сџчинения в 5 тома.*, Софија, 1959 – 1960.

A CAUSE OF HERO'S UNSOLVABLE CONFLICT WITH REALITY IN LYRIC POETRY BOOKS "SLEEPLESS NIGHTS" AND "SEEING-THROUGH" P.K. JAVOROV

Summary: *After 1901 Pejo K. Javorov ceased to write poetry. New lyrics, by this author, began to occur only in 1905. The fact that Javorov generates love poetry usually when his personal experience of love is relatively free of sharp conflicts is particularly interesting. The primary love poetry of Javorov is the lyrical hero tendency to defeat what surrounds it, to cleanse ourselves from the dust of the day with love. The meeting between love and reality is not the only conflict that is present in the love poetry of Javorov. It is quite logical, when one bears in mind that the love is a child of the world that does not exist outside and independently of him and despite the fact that it seeks to overcome. The unity between light and darkness is unchangeable, as for the lyrical element of knowledge of the subject. These concepts in his poetry are synonyms, as we can see from these verses that at Javorova's world and the country are still covered in darkness. The contrast achieved is being achieved in this way. The way to express irresolvable conflict with the reality that causes tragic lyrical hero by Javorov are black and white with their contrast and introduction in the text.*

Key words: *poetry, love, conflict, lyrical hero, black, white, verses.*